

Från *Biärklunda* till *Bjättlunda*

Tankar kring ett ortnamn i Timmele socken

Bjättlunda är namnet på en by i Timmele socken och Redvägs härad i Västergötland. I ett tidigare skede användes byns namn också om en socken; denna ingår numera i Timmele (Lundahl 1961 s. 168 f.). I SOÄ 10 s. 216 f. anförs bl.a. följande äldre belägg (på grund av dispositionen i SOÄ här redovisade i skilda grupper):

Bierlwnda 1540, Bierlwndha 1546, Bierluna (Biä-) 1545, 1578, -lunna 1573, -lunda 1573, 1588. — Bierklunda (Biä-) 1542, 1584, -lunde 1542, 1551, -lund 1548, 1567, -lun 1548, -lunna 1573. — Bietlunda 1546, Bietlunda (Biä-) 1590, 1777, Biettlunda (Biä-) 1600, 1761, Biettlunde 1615, 1650, -luna 1605, Biättlunna 1670. — Berchlundhe 1550. — Bielunda (Biä-) 1608, 1737, Biellunda (Biä-) 1654, 1676.

I OAU (DOR) påträffas medeltida, i SOÄ 10 (a.st.) ej föreliggande belägg för *Bjättlunda*; de anförs här efter excerpter i OAU: *j bærglwndha* 1473 18/11 Halle UUBp or., *i bærkkelundha* 1488 4/1 Vinsarp UUBp or., *j byærklwndha* (2 ggr) 1491 29/1 Kølaby UUBp or.

Det i SOÄ angivna uttalet är *bjättlunna* med huvudtryck (grav accent) på första stavelsen.

Någon säker skrivning av *Bjättlunda* med *Biät-* äldre än 1590 känner jag inte till. Den äldsta i SOÄ (a.st.) anförda beläggformen med *-t* i förleden, *Bietlunda* 1546, uppges härröra från Carl Gustaf Styffe. Då SOÄ 10 har tryckåret 1908 kan det inte vara fråga om tredje upplagan av Styffes bekanta arbete *Skandinavien under unions-tiden* men däremot andra upplagan (1880), där en form *Bietlunda* (1546) förekommer (s. 111). Vad Styffe grundat denna form på är mig förborgat. I Prostarnas tionderäkn-skaper 1546 har jag funnit skrivningen *Bierlwndha ssogn* (s. 305); förleden innehåller ett *r*-tecken, men detta skulle kanske ha kunnat missuppfattas som ett *t*.

Om förleden i *Bjättlunda* sägs i SOÄ (10 a.st.) att den »är urspr. ordet *björk* i dess fsv. biform *biärk*». Sigurd Fries (1957 s. 61) anför *Bjättlunda* bland ortnamn som enligt hans bedömning synes innehålla ordet *björk* i förra leden. Jfr härtill Holmberg (1984 s. 120).

Förändringen från *Bjærk-* till *Bjätt-* är påfallande. Beror skriftformen *Bjätt-* på att det skrivna språket rättat sig efter en äldst i talspråket uppkommen form, eller har en förvrängd skriftform efterhand föranlett uttalsformen med *bjätt-*?

En högst möjlig förklaring till *Bjätt-* är felläsning. I VH 1590:4 B påträffas skrivningar av *Bjättlunda* med *Biät-* (f. 157 v. och 158 r.). I kontexten har vissa *r*- och *t*-tecken sådan utformning att felaktig läsning av ett *r* som *t* inte förefaller orimlig. En genom missförstånd förvrängd namnform kan ha traderats och fått varaktigt fäste i kamerala sammanhang, varefter uttalet med tiden påverkats av skriftformen.¹

¹ I jordeböcker har som bekant missförstånd kunnat föranleda anmärkningsvärda förändringar av ortnamn. Se Strandberg (2021 s. 45 ff.) om förvrängda toponymer med hänvisning till bl.a. Staffan Fridell, Ivar Modéer och Jöran Sahlgren. I västgötasocknen Gökhem har jordeböckernas *ibidem* 'på samma ställe' omvandlats till ett gårdnamn *Bium* med föregående preposition (se Ivar Lundahl i SOSk 14 s. 23).

Man kan fråga sig om inte *Bjär-* för skrivare varit en mer bekant ljudföljd än *Bjät-* och då gjort det svårare att uppfatta ett *Bjär-* i en förlaga som *Bjät-*. Ett inte alltför avlägset västgötskt *Bjättebo* finns dock i Bjurbäcks socken, som tillhör Vartofta härad men gränsar till Redvägs härad. Namnet avser en mindre gård, men en jordeboksskrivare för Timmele kan nog ha känt till detta *Bjättebo*, som enligt Lundahl (i SOSk 13 s. 27) möjligen innehåller ett för övrigt obekant mansnamn **Bjätte*.

Det äldsta av Lundahl (a.st.) anförda belägget för *Bjättebo* är *Pjättabo* 1582. Bjurbäck gränsar till Småland, där man finner sockennamnet *Pjätteryd*. I samband med detta har Staffan Fridell (1992 s. 133 f.) kommit in på ett småländskt *pjätt*, vilket uppvisar betydelser som 'litet barn', 'lindrigt slag med handen' och 'fjärt'. Han nämner också den västgötska toponymen *Pjätared* i Hyssna socken; se om denna SOÄ 9:1 (s. 66 f.), där förleden *Pjätä-* lämnas oförklarad. Huruvida ord på *pjät(t)-* eller *Pjät(t)-* kunnat bidra till felläsning av ett *Biär-* som *Biät-* är dock osäkert.

Uppkomsten av formen *Bjät-* kan också ha en fonologisk förklaring. Det kan vara fråga om differentiation (se om sådana processer t.ex. Elmevik 1994 s. 263 ff.). Vid differentiation kan ett bortfallshotat konsonantljud ersättas av ett helt annat med större förutsättningar att överleva.

Bland beläggen för *Bjättlunda* i SOÄ 10 möter bl.a. former med *Biel(l)-* eller *Biäl(l)-*, den äldsta anförda med årtalet 1608. Sedan *Bjärkl-* blivit *Bjärl-* kan namnets första del ha tenderat att övergå till *Bjäll-*; se Strandberg (1994 s. 270 ff.) om *-rl-* > *-ll-* och jfr t.ex. det västgötska bynamnet *Hällestorp* i Kymbo socken (SOSk 13 s. 150 med belägget *Herlexthorp* 1406). Konsonantbevarande differentiation kan därefter ha givit formen *Bjät-*. Ett *-t-* framför *-lunda* har i detta fall varit ett motståndskraftigare ljud än en rad andra konsonanter. Jfr beträffande *-t-* som resultat av differentiation Sahlgren (1953 s. 10 f.: *Danmark-* > *Dammark-* > *Datmark-*). Kännedom om namnet *Bjättebo* i grannhäradet Vartofta kan tänkas ha föranlett eller åtminstone bidragit till att just *-t-* blivit ersättningsljud.

Att säkert rekonstruera händelseförloppet bakom den påfallande formen *Bjätt-* tycks inte vara görligt, men nog förtjänar namnet *Bjättlunda* en viss uppmärksamhet.

Källor och litteratur

- Elmevik, Lennart, 1994: Ett tidigt fall av differentiation? I: Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. Lund. S. 263–267.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Fries, Sigurd, 1957: Studier över nordiska trädnamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 29. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 3.)
- Holmberg, Karl Axel, 1984: Om *bjärk*. I: SNF 65. S. 113–121.
- Lundahl, Ivar, 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 12.)
- Prostarnas tionderäkenskaper, Skara stift. 1546. 3:1. SE/RA/51304/3/1.
- Sahlgren, Jöran, 1953: Från Morasten till Håga. I: NoB 41. S. 1–45.
- Strandberg, Svante, 1994: *Sjukälla* i Kila. Om bl.a. *Siō* > *Siu* och *rl* > *ll*. I: Spår av odling. Festskrift till Hugo Karlsson. Sammanställd av Birgitta Ernby. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 19.) S. 264–277.

— 2021: Oförstådda, missförstådda, omvandlade och förkastade ortnamn. I: OUÅ. S. 41–57.

Styffe, Carl Gustaf, 1880: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin. 2 uppl., öfversedd och tillökt. Stockholm.

VH = Västergötlands handlingar i KA.

Svante Strandberg